

Prázdný čas a dějiny. Časopisy *Orientace*, *Spektrum*, *Česká literatura*.

Marie Langerová

Praha

langerova.m@volny.cz

SYNOPSIS

Empty Time and History: The Journals *Orientation*, *Spectrum*, and *Czech Literature*

This study focuses on problems associated with the so-called search for a language of the history of 'normalisation'. In order to examine discussions contemporary to the period in question and comprised of a multiplicity of perspectives, the author focuses on three journals ranging from official institutional platform to *samizdat* [underground self-published] magazine, namely *Orientation*, *Spectrum*, and *Czech Literature*. Bringing together various conflicting attitudes, these journals of the late 1960s point to a number of possible interpretations of the period of normalisation. Within this framework, the author draws attention to the spirit of controversy in which the conceptual framework of these journals was formed – even during the period of normalisation –, based on the opinions of individuals and groups both inside and outside the institutional context.

KLÍČOVÁ SLOVA/KEYWORDS

Časopisecká koncepce, *Orientace*, *Spektrum*, *Česká literatura*, samizdat, oficiální instituce, tzv. normalizace / Magazine concepts; *Orientation*, *Spectrum*, and *Czech Literature*; *samizdat*; official institutions; so-called normalisation

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2020.3.11>

S vědomím obtíží při hledání jazyka dějin „normalizace“, pro diskuse o konceptech, které by zahrnovaly více pohledů, jsem se zaměřila na okruh tří časopisů, *Orientace*, *Spektrum* a *Česká literatura*, které, jak se domnívám, zachycují od konce 60. let, v konfrontacích postojů, inspirace pro možné výklady situace tzv. normalizace v oblasti literatury a myšlení o literatuře a kultuře. Pokusila jsem se alespoň v úzkém výběru poukázat na otevřenou polemičnost, v jaké se utvářely i za „normalizace“ jejich předběžné možnosti, vycházející z názorů jednotlivců i skupin, uvnitř i vně institucí.

V revui *Spektrum* (1977–1979, strojopisná edice, původně bez názvu),¹ která byla prvním samizdatovým pokusem soustředit v obdivuhodně širokém názorovém a oborovém spektru autory disentu za „normalizace“, vyšel v úvodu druhého čísla článek Václava Černého *Čas jako trvání a jako prázdnota* (Černý 1978) a návazně na něj stať Zdeňka Vašíčka *Archeologie času* (Vašíček 1978). Z těchto sousedství je zřejmé, že pokusy o pojmenování situace vyloučení i témata, která časopis nastolil, vyšla z potřeby sdílení společných otázek: postavení člověka v současném světě (1), čas a dějiny (2), národní identita (3). Titulem svého článku vystihl Václav Černý obecný pocit druhé poloviny 70. let. Intelektuálové, zbavení „institučního přístřeší“ (Pithart 1977), v pocitu „bezčasí“, iniciovali reflexi, z níž vystupují – v návaznosti na tradici české vědy i s novými evropskými impulzy – obrysy jejích možných nových konceptů. Ve *Spekttru* se sešli autoři různorodých postojů, básníci, historici, filozofové, politologové, mezi nimi autoři někdejší *Tváře*, *Sešitů* i *Orientace*, umělci spirituální i experimentální. První číslo provází poezie a grafika Bohuslava Reynka doprovázená pojednáním Věry Jirousové (Jirousová 1977) o básnickově samotářství. Autorka jej staví vedle Richarda Weinerja. Je připomenuta také nevydaná monografie Jindřicha Chalupeckého z roku 1975 nebo nevydaný výbor básní Bohuslava Reynka uspořádaný Jiřím Kolářem v roce 1952. Ve druhém čísle *Spektra* mj. poezie Emila Juliše, Andreje Stankoviče, stati Zdeňka Neubauera, poznámky Bohumila Doležala k TGM a národnímu obrození, rozhovor Magora s Brikciusem o happeningu; ve třetím mj. poezie Karla Šiktance, stať Jiřího Brabce *Dějiny*, básník, mýtus, Jiřího Němce 2×2 studie o Masarykovi, ukázky z díla Ladislava Klímy, z říkadel Petra Lampla. Reflexe národní identity tu pokračuje anketou na téma *Dějiny a současnost* (otázky směřovaly k šedesátí létům od založení ČSR), v níž vystoupili mj. Václav Kadlec, Petr Pithart, J. Dubský, František Šamalík, Daňa Horáková, Vratislav Effenberger, Ján Mlynárik, Karel Bartošek, Ludvík Vaculík, Sylvie Richterová, Dominik Tatarka...

O čase jako trvání a jako prázdnotě tu promluvil Václav Černý z pozice bergsonisty – o současném vyprázdněném čase, „který není *nic*“, nezraje, ale jen stárne, ve svém mechanickém pohybu. „Je to vychrtlý, neplodný přízrak živého času“ (Černý 1978, s. 4, zvýraznil autor). Tento prázdny čas staví proti plnému času *trvání* – dynamickému, živému, tvořivému a dotvářejícímu – v němž pokračuje samizdatová aktivita.² Ta je kulturou celistvého ducha, překonávajícího vitálním elánem, vzmachem onu prázdnotu. A je to tato živost, hybnost samizdatu, v níž se odehrávají dějiny a kde také literatura *trvá*. Nejde tedy o neživý, mechanický čas, v němž všechny aktivity jsou liché, neboť jsou jen simulací reálného života. Její součástí je i paradox, kdy se normalizační činitelé snaží přimět spisovatele – Bohumila Hrabala, Jiřího Šotolu, Miroslava Holuba –, aby „pokropili“ onen prázdny čas živou vodou, ale za bizarních podmínek, že se jí zřeknou. Toto znovupředvedení „bergonského“ času, v jeho vazbě na tradici evropské kultury, může osvětlit ostrou polemiku Ivana M. Jirouse s Černého postojem k undergroundu, když vyšel v roce 1979 v Edici Petlice (sv. 181) také strojopisný sborník studií Václava

1 Šéfredaktor Zdeněk Pinc, redaktor Jan Vít, spolupráce Markéta Němcová, Tomáš Pěkný, Jan Vrba. (Reprint všech tří čísel: Jiří Theiner – London, Index, s datací 1978–1981). Srov. též Příběh a kol. 2018.

2 Na příkladu živého, souvisle proudícího času, který je pokračováním minulosti a zároveň nepřetržitým sjednocováním, ukazuje se toto trvání jako svobodná tvorba: „Ozřejmuje se to na procesu vzniku lidské osobnosti v životním čase: osobnost není přec leč summa a koncentrace veškeré osobní životní historie, celé prožité osobní zkušenosti, tvořivě ztvárněné svobodnou reflexí“ (Černý 1978, s. 4).

Černého *Další studie o knihách edice Petlice a pro ni*, a v níž jako by se právě na prožitku prázdnoty času a jeho reflexi jako živého smyslu kultury doslova lámaly dějiny. Ve stati *Nebyla nikdy v troskách*³ Ivan M. Jirous ostře napadl Václava Černého za nepochopení undergroundu, stejně jako odmítá Černého dějinný idealismus, který vychází z „prvorepublikových hodnot“. Prof. Černý mluví o „velesvátku univerzálního vyprázdnění“, píše Ivan M. Jirous. „Ale čeho negace? Čeho vyprázdnění?“ Podle Jirouse obhajuje Václav Černý hodnoty společnosti, která již neexistuje. Underground není „velesvátkem vyprázdnění“, ale „pochopením vyprázdnění“, píše dále. „A zatím nepodlehł pokušení to vyprázdnění předčasně zaplnit“ (Jirous 1997b, s. 411). Jirouse popudily zejména Černého stati *Nad verši Věry Jirousové a o všem, dokonce i o „hippies“ a „novém románu“*. S odkazy na svou Zprávu o třetím českém hudebním obrození (1975) mluví o undergroundu jako o bytostné potřebě kultury, vědomém intelektuálním úsilí, i o intuici undergroundu, která rozpoznala, že právě kultura je poslední svobodnou oblastí, do níž nemůže „žádný totalitní sviňák vstoupit svou okovanou botou“ (Jirous 1997b, s. 406). Poezie a hudba undergroundu je poslední svobodná zóna. Underground neodmítá účast na světě, jak si myslí Černý. Zoufalství a vnímavost undergroundu pro to, co se děje, není negací, ale odmítnutím kultury jako adorace a budování chrámu. Pro underground je neformální spontánní komunikací, živým účastenstvím. V této formulaci postoje undergroundu a jeho předvedení (vynesení) jako obrazu současné společnosti a její kultury Jirous zároveň poukázal na vyčerpaný koncept moderny (jak o tom svědčí i jeho články už od konce 60. let, zejména ve *Výtvarné práci* vedené Jiřím Padrtou). Symptomatický pro tento spor je i Černého požadavek *programu* undergroundu a Jirousova odpověď, ve které si naopak pochvaluje, že je underground rozptýlený a nemá program. Tento střet dává v úvahu komplexnější pohled a klade otázku, do jaké souvislosti se dostávají tyto podněty a snahy nahlédnout přítomný čas kontextem dobových teorií konců velkých vyprávění (posílených postmodernou), a narážejí na systémy institucionálních rámců obecně.

Tak je to i ve stati Zdeňka Vašíčka *Archeologie času*. Otázka osobnosti, individuální a společné paměti (Vašíček 1978), která následovala ve *Spektu* (2, 1978) Černého rozvrhy přítomného času. Rozvíjí možnosti společného uspořádání minulosti jako *dialogu popisů*. Dějiny Vašíček chápe jako hledání struktury pro uspořádání difúzního systému minulosti jako svobodného, dialogického spojení. Dialog je obranou proti uzurpaci dějin mocí, píše Vašíček. Dějiny jsou společným sdělováním a sdílením *různorodých popisů*, tedy i výzvou pro jednotlivce – člověka vědomého si své historičnosti – ke vstupu do mechanismů utváření historie, k časovým pořadáním schémat (ta představují „postačující jednotu hledisek“) zakládajícím tradici a historii, společnou paměť. „Historie je jen u člověka“, je lidským vynálezem a není konstantní. Jako živá přítomnost žije v neustálých proměnách, nemůže být zvládnuta jedním systémem popisu a musí být psána vždy znovu a stále znovu překládána do nových pojmových soustav (Vašíček 1978, s. 18.) Odtud vyplývá také základní Vašíčkův požadavek *komunikace*. Tradice, společná paměť utvářená od jednotlivých sdělení, tak nemusí být uniformní. Ale podržuje diferencovanost, individualitu, dialogičnost, která je zachována v komplikovanosti pořadacích struktur: „čím je diferencovaná společnost diferencovanější, čím jsou

3 Text datován prosinec 1979 – únor 1980. Poprvé byl uveřejněný v samizdatové revui *Forum* v roce 1980 (srov. Špirit 1997, s. 719).

jedinci individuálnější, tím více potřebují pro svou komunikaci více komplikovaných pořádacích struktur. To proto, že jedno je současně druhým, komplikovaná společnost je i komplikovanou komunikací“ (Vašíček 1978, s. 9).

Tato archeologie minula, založená na dialogu, komunikaci, otevírá problém lidské situaci, jak u Vašíčka bývá, s prostupnými hranicemi humoru a hororu. O své vlastní pozici archeologa a svých inspiracích píše v úvodu ke knize *Obrazy (minulosti)*: „[...] místo toho, abych musel za předmětem svého zkoumání jet až na Trobriandovy ostrovy jako antropolog Malinowski, dostalo se mi totiž návštěvy jiného souostroví – souostroví reálně socialistických věznic“ (Vašíček 1996, s. 7).

Pro Vašíčka jsou výměny výpovědí také naší cestou k svobodě: „[...] tvrzení o minulosti je společnost neustále nucena produkovat jako předpoklad své existence [...]. Právě díky připoutání k minulosti si uvědomujeme svou vazbu s různými společenskými skupinami a dosahujeme vlastního sebeuvědomění, nalézáme své cesty k svobodě“ (Vašíček 1978, s. 9). Představa světa (světa pro nás) se utváří v dialogu jako rozsáhlý, člověkem neustále budovaný, opravovaný i ničený obraz světa a jeho samotného. Orientace, orientační pořádací systém, vzniká teprve v komunikaci, propojováním dialogů. To, co zní dnes snad samozřejmě, vyvolávalo také tehdy otázku „bezbrežnosti“, na kterou Vašíček odpovídá: historie ani současnost nejsou „bezbrehou arénou“, ale sdělením *res gestae* – v tomto smyslu je historie konvencí, jazykem, pořádacím systémem orientací, rekonstrukcí vědomí dějinnosti. Předpokladem je vědomí, že i já sám jsem historická bytost. Teprve v rovině jazyka pak dosahujeme na společný svět, odtud také Vašíčkův poukaz na bohatost forem sdělování – popisů, vysvětlování apod., na jejichž základě se rozhodujeme.

Problém společnosti jako difúzního systému, který nelze zvládnout jedním systémem popisů, otevřela 60. léta. Časopisy z druhé poloviny 60. let (*Tvář, Sešity, Orientace, Host do domu*) vytvořily možnosti pro hledání společných východisek, tradice, paměti v její „postačující jednotě“. Časopis *Orientace* jsem vybrala jako příklad možností dialogu i mezi vybočováním z institucionálních systémů: v autorském okruhu *Orientace* publikovala řada autorů – zaměstnanců ČSAV, z nichž někteří působili dříve v časopisu *Květen* (1956–1959) a na konci 60. let zároveň v redakci nebo v radě časopisu *Česká literatura* (Miroslav Červenka, Milan Jankovič). Časopis *Orientace* (1966–1970) vydával Československý spisovatel, vedl Milan Schulz, redigoval Jaroslav Putík, předseda redakční rady Miroslav Červenka) zároveň naznačil onu potřebu dialogičnosti také pro utváření dějin (zejména v návratu k historii avantgardy) – ke spolupráci a zejména kulatým stolům a rozhovorům vyzval široký okruh různorodých autorů, ať už působících v institucích ČSAV, tak donedávna nevydáváných (mj. Vratislav Effenberger, Jindřich Chalupecký). Pokusil se o rozšíření okruhu otázek literární vědy a vytvoření mezioborové umělecké a vědecké platformy, a přinesl i úvahy o uspořádání, které by nekopírovaly tehdejší obecný trend doplňování historie v koncepci „homogenní evoluce“, jak ji nazývá Michel Foucault v přejatém rozhovoru, který byl otištěn v *Orientaci* v roce 1969 (Foucault 1969), ale které by reflektovaly modely dějin vycházející z vědomí „nestabilního kontextu“. Jiří Brabec psal v roce 1966 o „pohybu hodnot“, o „nestabilizovaném, krizovém kontextu dnešní kultury“ (Brabec 1966, s. 12), který je ale odlišný od krizovosti meziválečné kultury už tím, že je zbaven jejího perspektivismu. Toto vědomí duchovní orientace ovládané „umělými modely“, příklad „zrady vzdělanců“

(a autora usilujícího o distanci od politických postojů) se vztahuje k současné situaci, do níž se přenáší řada neřešených problémů. Je řeč o krizi vázané k „pádu umělých integrací“ – a k novým, nedočkavým pokusům o integraci novou, o soustavy norem a syntézy, vždy dočasné – při hledání „ideálních“ modelů na základě „směrnic“, které předcházejí analýze. O vytváření „falešných“ integračních modelů, které neotevírají, ale vymezují hranice.

Orientace vytvořila diskusní prostor paralelní k institucionálnímu časopisu *Česká literatura* (od 1953 vydává Ústav české /od r. 1971 a světové/ literatury ČSAV). V 60. letech zejména návraty k moderně a meziválečné avantgardě narušily institucionalizovaná pojetí těchto témat a vytvořily pole pro reflexi a znovuvytvoření historického kontextu v této době ještě možných návazností na autentickou „tradici“ a zbavení se ideologických mýtů. Jsou to pokusy o návrat k vlastním tématům vědy a „vývoji“ zbavenému traumat nereflktovaných událostí společné paměti, stejně jako snahy zbavit se vědomí uzavřenosti, nesvětovosti.

Zároveň s úvahou nad možnými koncepty vědy a literárních dějin se *Orientace* pokusila otevřít prostor světové literatuře: diskuse o novém románu, setkávání fenomenologie, antropologie, frankfurtské školy, ukázky z vlivných překladů – Merleau-Pontyho *Oko a duch*, Rolanda Barthesa *Nulový stupeň rukopisu*, Karl Jaspers, Jean-Paul Sartre, zmíněný rozhovor s Michélem Foucaultem v roce 1969 – o *Dějinách šílenství Sloves a věcech*, *Archeologii vědění* – a tedy o konceptech archivu.

S tímto dohledáváním relevantní historie vznikají v 60. letech také teze k IV. dílu akademických *Dějin české literatury*,⁴ který vyšel ovšem až v 90. letech, kdy se stal zno- vu součástí diskusí o literárních dějinách, když nové pokusy o koncepcie akademických literárních dějin vyvolaly jen další skepsi. A kdy navíc i pokusy o institucionalizaci samizdatu ze strany veřejných institucí i zevnitř disentu jako by se – v souběhu s nutným základním výzkumem a jeho kontextualizací – nemohly zbavit touhy zmocnit se dějin v onom pohybu mezi perspektivou moci a svobodou myšlení.

Orientace tak v 60. letech v jakési odbočce od institucionální centralizace dějin ventilovala traumata literární vědy, tíhu hledání sebe sama, která má více rovin, avšak spočívá na potřebě konkretizace otázek a zejména konkretizace jazyka. Můžeme se v této souvislosti zároveň také ptát na vliv, pružnost či schematičnost jazyka vědy (vzhledem k dobovému rozmachu strukturalismu v diskusích s fenomenologií – v literárních časopisech zastoupené zejména autorským okruhem *Tváře*). A jeho „revizí“: strukturalismus, který si oproti rané, předválečné fázi, podržuje ve své poválečné historii vcelku rigidní „kánon“ analyzovaných autorů i témat, usiluje o vystoupení ze svých mechanismů jak inspirativními návraty ke svým počátkům (např. propracování sémantického gesta Milanem Jankovičem), tak pohledem k jeho zahraničnímu příbuzenství (např. *Nulový stupeň rukopisu* Rolanda Barthesa, či téma Lévi-Straussova normativního mytologismu).

Pokusy o hledání dějinných konceptů se v *Orientaci* pohybují spíše v rozšiřování centralistického pojetí vědy, než že by produkovaly změnu názoru na socialistickou platformu, ve které bytuje. Přece však otevřela problém vztahu vědy a názoru, který se

4 Vycházely od r. 1959. Hlavní redaktor Jan Mukařovský, redaktor prvního svazku (*Starší česká literatura*) Josef Hrabák. Vyd. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha. Druhý svazek 1960, redaktor svazku Felix Vodička. Třetí svazek 1961, redaktor svazku Miloš Pohorský.

hluboce dotýká problému osobnosti a dějin, autenticity historika a autenticity historie. Přes tyto snahy o otevření jak vnitřní problematiky vědy, tak jejích oborových a mezinárodních hranic, jsou meze časopisu *Orientace* zřejmé. „Zápas“ o socialistickou vědu a kulturu trvá, byť „boje“ o její podobu mění jazyk. Rezidua politického jazyka v tomto kontextu zviditelňují rozpor plánů a realizací. *Orientace* tak nabízí právě ve srovnání s časopisem *Květen* také porovnání jazyků konce 50. a konce 60. let: míru ideologizací i odolnosti vůči moci dějin (a nad dějinami). A zároveň vhléd do jazyků „normalizace“ z hlediska těch, kteří byli z institucionálních systémů po roce 1970 vyloučeni.

Ono vědomí nestability, jehož zázemím je ideologie vylepšování a doplňování systému a pokusy o nápravu historie, ukončuje masivní institucionalizace vědy (*Orientace* končí v roce 1970). To je dobře vidět na časopisu *Česká literatura*, zejména od roku 1972 (k tomu srov. též Šámal 2003). „Přístřeší neosobnosti“ znovu vytváří tlak na politizaci jazyka, vědy jako propagátora politické „normalizační“, stranické ideologie. Časopis *Česká literatura* byl v 70. letech až jakýmsi vyvrcholením kultu osobnosti Ladislava Štolla, až děsivého návratu ke svým počátkům v 50. letech, k iniciátorům této institucionální, stranické politiky literární vědy, k událostem, na nichž byla založena, i ke stejným, vybraným autorům z historie české literatury a jejich zdeformovaným interpretacím.⁵ Tento „přesah“ 50. let do 70. let jako by vrhal světlo na „prázdnotu“ „mimo čas“, která – vedle vnějších okolností – z podstaty znemožňuje i psaní dějin.

Hned v prvním dvojčísle v roce 1971 se *Česká literatura* věnuje 50. výročí založení KSČ (v roce 1981 č. 4 bude číslo k 60. výročí KSČ spojeno s nekrology věnovanými Ladislavu Štollovi, který v lednu zemřel); tematické stereotypy pokračují, např. ročník 1973 zahajuje číslo věnované 50. výročí vzniku SSSR (Štoll 1973; Hrzalová 1973); následují nekonečné recepce díla Zdeňka Nejedlého (Kabinet Zdeňka Nejedlého fungoval od r. 1953, již pod názvem Kabinet pro studium díla Zdeňka Nejedlého byl v roce 1971 začleněn do Ústavu pro českou a světovou literaturu – název Ústavu byl o „světovou“ rozšířen také v roce 1971); 30. výročí ČSR v roce 1975 apod.⁶

Časopis *Česká literatura* věnuje v roce 1977 páté číslo 60. výročí Velké říjnové socialistické revoluce, v roce 1978 (č. 6) znovu články z konference o „přínosu Zdeňka Nejedlého české a slovenské literatuře“. V roce 1978 tiskne ale také č. 3 v rubrice Dokumentů první informace o projektu *Lexikonu české literatury* – výběr hesel *Lexikonu*

5 Ladislav Štoll byl předsedou redakční rady od roku 1963 do č. 2 (1968); poté, do č. 2 (1970) Felix Vodička, po něm převzal vedení Josef Hrabák a od roku 1973 do č. 4 (1981), kdy zemřel, vedl znovu časopis Ladislav Štoll, a to z funkce vedoucího redaktora.

6 Jak je zmíněno výše, revue *Spektrum* připomněla 60 let od vzniku ČSR k roku 1978, mj. v tomto čísle *Spektra* Jiří Němec komentuje práce Jana Patočky (Patočka 1977) a Václava Černého (Černý 1977). Komentář Jiřího Němce připomíná také *Kacírské eseje* (1975) Jana Patočky, jejichž kriticismus (také v návaznosti na monografické práce ze 60. let) Němec uzavírá: „Kritikou Masarykova pokusu o českou národní filozofii nepodává Patočka nějaký zajímavý, ale nezávazný příspěvek k dějinám idejí. Je to podle recenzentova soudu naopak nezbytný krok směrem k místu, na němž by mohla stát nejen autentická existence, ale utvářet se i autentické lidské společenství. Černého studie zase koriguje Masaryka daleko otevřenějším uchopením specifčnosti sféry umění a náboženství. Zdá se, jako by Černý říkal pozitivně daleko víc, než neustále analyzující a diferencující Patočka. Přesto si recenzent myslí, že právě dnes, kdy jsme zavalení materializacemi spekulativních konceptů novověké filozofie, vědy a politiky, je nám takové uvolňující činnosti třeba. Ta nachází v tomto světě mezery, jimiž lze ještě dýchat, dává zaznít původním myšlenkám v jejich čistotě a připravuje nenápadně cesty vzniku skutečně nové POLIS“ (srov. Němec 1979, s. 131).

(zpracovali Vladimír Forst, Mojmir Otruba, Zdeněk Pešat) a základní výzkum vytvoří také možnou platformu společného zájmu institucionální a samizdatové scény.

Pokusy o relevantní dějiny postavené na základních výzkumech, metodách analýz literárního díla, mezioborové komunikaci, a nikoli na ideologiích moci, kladou otázku hledání jazyka, významnou také pro možnosti současných přístupů k „normalizaci“. Dopad na kredibilitu, autenticitu i věcnost nejen vědeckého, ale také obecně dorozumivacího jazyka „normalizace“ byl rozsáhlý. Proto obnovování dějinných konceptů od 90. let nemohlo zůstat jen u „vyplňování mezer“. Domnívám se, že také pro relevantní „obraz normalizace“ mohou být inspirační náměty, které vycházely i v tomto období z potřeby obnovy historického vědomí jednotlivců a skupin, a odtud k vytváření přístupů, které v širokém mezioborovém dialogu otevírají traumatická místa beze strachu z otřesů a destabilizací provázejících konce ideologií.

V „normalizačním“ běhu diskusí o vztazích osobní a společné paměti, a jejich možných uspořádáních, může být možná časopis *Česká literatura* 70. let příkladnou ukázkou „normalizovaného“ vědeckého jazyka, který odpovídá tomu, co Petr Rezek nazývá „kýčovitým postojem“. Soubor svých studií z 80. let nazval *Filozofie a politika kýče* (1991). Kniha – právě i svou ostrou polemicitou – myslím přispěla v 90. letech k viditelnosti a rozpoznání jazyka, který z tohoto kýčovitého postoje vyplýval, pronikl všechny vrstvy společnosti 70. a 80. let a zůstal nadlouho svědectvím „normalizace“ – a to jako simulace normality. Rezkův příspěvek k jeho charakteristice považuji za cenný nejen proto, že je radikální kritikou nevěčného, od předmětu se odklánějícího jazyka, ale také že poukazuje na svůdnou moc „politiky kýče“ ve všech oblastech, intelektuálních rovinách, v kterékoli době.

V úvodu ke knize (Úvod / Kýč a nevěcnost, datováno 1990) píše Rezek: „Kýčovitý postoj patří mezi postoje nevěčné“ (Rezek 1991, s. 9). Kýčovitý postoj je nevěčný „v tom smyslu, že se *neobrací* k věci, které se myšlenka či cit týkají, k níž míří, nýbrž se od ní *odvrací*“ (Rezek 1991, s. 9, zvýraznil autor).⁷ A tento odvracející se postoj je také charakteristickým rysem kýčovitěho života. Odtud se Rezkova kritika obracela na konci 80. let také k okruhu disentu: k nevěcnosti disidentského uvažování, které se ukazuje na příkladech přejímání, posunu a rozmazávání pojmů (způsoby schematizací v projevech Václava Havla, zejména způsoby použití vlivných prací Jana Patočky v pojetí „obce otřesených“ či „moci bezmocných“), anebo kritika Zdeňka Neubauera v článku Ricœur u nás z roku 1987 (Rezek 2007).⁸ Rezkova řízná kritika je ale podle mne důležitá právě pro hledání, vymezení hranic (filozofie a politika, politika kýče), pro podržení a předvedení toho, co je výzvou Patočkovy pozice – „setrvávání na hranici“

7 Rezek přirovnává strukturu kýče k Husserlově „objektivaci představou“ – je to druh nevěcnosti spočívající ve způsobu představování, zpředmětňování, které nedosahuje předmětu, protože primární je v něm *akt* představování, nikoli předmět. Obchází tak, dá se říci, předmět představováním toho jak vnímám (a násobením představování): „lze si také představit, jak si představuji, že vnímám“. Kýč se však od ostatních nevěčných postojů „liší tím, že jeho doménou je obor citu, dojetí“ – příkladem je definice kýče „druhou slzou“ z *Nesnesitelné lehkosti bytí* (Toronto 1985) Milana Kundery: „Kýč vyvolává těsně po sobě dvě slzy dojetí. První slza říká: jak je to krásné, děti běžící po trávníku! Druhá slza říká: jak je to krásné být dojat s celým lidstvem nad dětmi běžícími po trávníku! Teprve ta druhá slza dělá z kýče kýč“ (Rezek 1991, s. 11).

8 Od poloviny 80. let, kdy Paul Ricœur několikrát navštívil Prahu a uspořádal zde bytové přednášky, mělo jeho dílo také vliv v české literární vědě.

(rozumím jim u Rezka ve smyslu držení mezní polohy otevřenosti oboru a zároveň obrany jeho bytelnosti před politikami kýče).

Domnívám se, že to je také poučení a možnost pro uvažování nad literárními dějinami: kýč nabízí resentment minulosti – nabízí jej jako překlenutí problému jazyka (a také vědeckého jazyka) opakovaným klišé, kterým nahrazuje živé pojmové myšlení. Opakuje a vyrábí tak traumata – odvrací řeč od problému (a problém od řeči), vyrábí a opakuje nerefektované mezery.

LITERATURA

- Brabec, Jiří:** Souvislosti a konfrontace. *Orientace* 1, 1966, č. 1, s. 12–14.
- Černý, Václav:** *Dvě studie masarykovské*. Edice Expedice, Praha 1977.
- Černý, Václav:** Čas jako trvání a jako prázdnota. *Spektrum* 2, 1978 (strojopisná edice bez názvu), s. 3–8.
- Forst, Vladimír a kol. (ed.):** *Lexikon české literatury I. (A-G). Osobnosti, díla, instituce*. Academia, Praha 1985.
- Foucault, Michel:** Zrození světa. Rozhovor s Michelem Foucaultem o jeho archeologii vědění. *Orientace* IV, 1969, č. 6, s. 52–53, přel. OM.
- Hrzalová, Hana:** 25. výročí Února a česká socialistická literatura. *Česká literatura* 21, 1973, č. 2, s. 121–124.
- Jirous, Ivan M.:** Nebyla nikdy v troskách. *Magorův zápisník*. Torst, Praha 1997, s. 402–418.
- Jirousová Věra:** Památce Bohuslava Reynka. *Spektrum* 1, 1977 (strojopisná edice), s. 86–95.
- Němec, Jiří:** 2x2 studie o Masarykovi. *Spektrum* 3, 1979, s. 128–131.
- Patočka, Jan:** *Dvě studie o Masarykovi*. Edice Petlice, Praha 1977.
- Pithart, Petr:** Průklepový papír bílý 30 gr/m². *Spektrum* 1, 1977 (strojopisná edice bez názvu), s. 1–9.
- Přibáň, Michal a kol.:** *Český literární samizdat 1949–1989*. Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2018.
- Rezek, Petr:** Riceur u nás. In: týž: *Filozofie a politika kýče*, Jan Placák, Praha 2007, s. 50–63.
- Šámal, Petr:** „Normalizace“ literární vědy v zrcadle časopisu *Česká literatura*. In: Kostlán, Antonín (ed.): *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Sborník z konference (Praha, 21.–22. listopadu 2001). Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2003, s. 349–363.
- Špirit, Michael:** Komentář. In: Jirous, Ivan M: *Magorův zápisník*. Torst, Praha 1997, s. 681–744.
- Štoll, Ladislav:** 50 let Svazu SSR a naše literární věda. *Česká literatura* 21, 1973, č. 1, s. 1–4.
- Vašíček, Zdeněk:** Archeologie času. Otázka individuální a společné paměti. *Spektrum* 2, 1978 (strojopisná edice bez názvu), s. 9–26.
- Vašíček, Zdeněk:** *Obrazy (minulosti)*. O bytí, poznání a podání minulého času. Prostor, Praha 1996.